

**ELITEK HÁROMSZÉKEN A 19–20. SZÁZADBAN**  
**A POLITIKAI, GAZDASÁGI, EGYHÁZI ÉS KULTURÁLIS ÉLET**  
**SZEREPLŐI**

**– TANULMÁNYOK –**

A kézirat elkészítését támogatta:



KOVÁSZNA MEGYE TANÁCSA,  
az MTA BOLYAI JÁNOS KUTATÁSI ÖSZTÖNDÍJA,  
az MTA DOMUS HUNGARICA SCIENTIORUM ET ARTIUM ÖSZTÖNDÍJA

Szerkesztette: NOVÁK CSABA ZOLTÁN

Lektorálta: BÁRDI NÁNDOR

PAP JÓZSEF

Borító: MÁRTON KRISZTINA



A könyvet kiadja:  
a Kovászna Megyei Művelődési Központ,  
a Háromszék Vármegye Kiadó és a Pro-Print Könyvkiadó



PRO-PRINT

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României  
**Elitek Háromszéken a 19-20. században : a politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői** / pref.: Novak Csaba Zoltán ; lector: Bardi Nandor. - Miercurea-Ciuc : Pro-Print, 2015  
ISBN 978-606-556-085-7

I. Novak, Csaba Zoltán (pref.)

II. Bardi, Nandor

32(498)"18/19"

## Tartalomjegyzék

Bevezető.....	7
<b>SZŐCSNÉ GAZDA ENIKŐ</b> A nemesi létforma utóélete, a gazdasági- és politikai elit kialakulása. Az árkosi Szentkeresztyek 1850-1925 között.....	9
<b>TÓTH LEVENTE</b> Háromszék református egyházi elitje a 19. században (1800-1914) .....	32
<b>PÁL JUDIT</b> Háromszéki képviselők a dualizmus korában.....	58
<b>TÓTH SZABOLCS BARNABÁS</b> A helyi elit szerepe a háromszéki közművelődési intézmények életében a dualizmus korában.....	82
<b>NAGY BOTOND</b> Háromszék legkedveltebb adóalanyai 1871-1918 .....	125
<b>GIDÓ CSABA</b> Vasútfejlesztési elképzelések és megvalósítások Háromszéken (1868-1918).....	177
<b>NAGY ÉVA</b> A Háromszék megyében lezajlott választások tanulságai (1919 - 1939) .....	203
<b>PÁL JÁNOS</b> A kisebbségi pap sajátos feladatai. A háromszéki unitárius lelkészek a kisebbségi életkeretekről (1920-1940).....	235
<b>TÓTH-BARTOS ANDRÁS</b> Gazdasági reintegráció, modernizáció és helyi elitek 1940-1944 között .....	279



## Háromszéki képviselők a dualizmus korában<sup>1</sup>

### *Keretek: választójog és választókerületek*

Az országgyűlési képviselők alkották a politikai elit egyik jól megragadható és igen befolyásos szűk csoportját, elvileg ők képviselték ugyanis a vármegyét az országos politikában. Írásunkban a dualizmus kori háromszéki képviselőket mutatjuk be, összehasonlítva általában a magyarországi és ezen belül a székelyföldi képviselők profiljával. Elsősorban azt vizsgáljuk, milyen társadalmi háttérrel rendelkeztek és mennyire kötődtek a vármegyéhez. Ezzel összefüggésben vázlatosan kitérünk a választók és választások kérdésére is.

A háromszéki képviselők prozopográfiai jellegű kutatása és az összehasonlítás több módszertani nehézséggel is jár. Ezek megértéséhez röviden fel kell vázolnunk a képviselői rendszer alakulását. 1848 előtt az egykamarás erdélyi országgyűléseken a három rendi nemzet képviselői mellett az uralkodó által meghívott ún. regalisták vettek részt. Utóbbiak számát nem korlátozták. A vármegyék és székek két-két követet, a jelentősebb városok szintén két, a kisebb taxás helyek egy-egy követet küldtek az országgyűlésre. Háromszéken találjuk a legtöbb ilyen taxás helyet Erdélyben. Ezek a fejedelemség kora óta a követküldés jogával és más kiváltságokkal felruházott helységek közé tartozott Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Illyefalva és Bereck. Az 1848-as erdélyi országgyűlést még a hagyományos összetételben hívták össze, de miután 1848-ban felszámolták a rendi privilégiumokat és ezzel együtt az erdélyi három rendi nemzet és négy bevett vallás rendszerét is, valamint törvénybe iktatták Magyarország és Erdély unióját, az 1848-as pesti országgyűlés már népképviselői alapon ült össze. Háromszéket Berde Mózes és Szentiványi György képviselték, de a négy egykori taxás hely is elküldhette képviselőit Pestre. A leverett szabadságharc után, a neoabszolutizmus korszakában nem hívták össze országgyűlést. Az első fordulatot 1860-ban az októberi diploma jelentette, amely által az uralkodó részben visszaállította a történeti tartományok autonómiáját. Azonban amíg Magyarországon ismét összehívták az országgyűlést, addig Erdélyben hosszú huzavona után erre nem került sor, elsősorban a nemzetiségi ellentétek miatt. Ferenc József egyelőre nem adta fel teljesen a központosítás gondolatát. Az 1863–64-ben új alapokon Nagyszebenbe összehívott diétát – amelynek egyik feladata erdélyi képviselők küldése volt a birodalmi tanácsba – a magyar képviselők bojkottálták.

Háromszéken is több választást tartottak, de csak a berecki képviselő, Gábor Imre – Gábor Áron testvére – volt hajlandó részt venni a tartománygyűlésen.

Az osztrák-magyar kiegyezés folyamataként ismét életbe lépett Magyarország és Erdély uniója, ennek szentesítésére hívta össze az uralkodó 1865 végére az utolsó erdélyi diétát. A következő évben, az 1848-as erdélyi törvények alapján Erdélyben új választásokat tartottak, amelynek nyomán az erdélyi képviselők elfoglalták helyüket a magyar országgyűlésben. Ezt követően Háromszék képviselői is a pesti parlament tagjai voltak egészen az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáig.

Az osztrák-magyar kiegyezést követően a magyar választási törvényt nem terjesztették ki Erdélyre, itt – elsősorban a nemzetiségi viszonyokra való tekintettel – érvényben hagyták az 1848-as erdélyi törvényt (1848:II. tc.), amely magasabb cenzust írt elő.<sup>2</sup> Megmaradt a választókerületek óriási aránytalansága is, amelyet még jobban erősítettek a már említett taxás helyek. Esetükben is érvényesítették ugyanis azt az elvet – akárcsak az ún. „régijogon” választók esetében –, hogy az egyszer megszerzett jogot nem lehetett elveszíteni. „Régijogon” választhattak az egykori nemesek mellett a szabad székelyek is, elismerve ezáltal „kollektív nemességüket”. A „régijog” nem volt azonban átörökölhető, így ez a réteg a dualizmus korában fokozatosan csökkent.

A kiegyezés után Háromszék egy-egy általános választás alkalmával összesen hat képviselőt küldhetett az országgyűlésbe, ebből a szék maga kettőt: Sepsiszek és Miklósvár fiúszék az egyiket, Kézdi- és Orbaiszek pedig a másikat. Az egykori taxás helyek, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck és Illyefalva pedig négy városi képviselő küldésére voltak jogosultak. A két széki választókerület kialakítását vita előzte meg, de Kálnoky Dénes gróf főkirálybíró és a széki elit hangadó része előnyösebbnek tartotta ezt a megoldást. Ráadásul a szabadságharc egyik egykori törzstisztje a következő szavakkal utasította el, hogy a szék összes választója Sepsiszentgyörgyre legyen kénytelen bevonulni a választásokra: „Törpüljenek el mindazok, kik csak gondoltak is arra, hogy véreink árpa-kenyerén a központba jöjjenek választásra, mert azok csak a szegényebb népet akarták legszebb polgári jogának gyakorlásától megfosztani.”<sup>3</sup>

Az 1876. évi nagy közigazgatási területrendezés nyomán – ekkor jöttek létre a székek helyén a vármegyék is – átalakították a választási körzeteket is. Az 1877:IX. törvény megszüntette az egykori taxás helyek egy részének önálló választókerületi státuszát. Az új beosztás szerint elsőként 1878-ban tartottak általános választást. A változás nyomán Háromszéken eggyel több választókerület jött ugyan létre, de ezek jellege átalakult: míg korábban az egykori taxás helyek mindegyike képviseltette magát az országgyűlésen, Illyefalva elvesztette ezt a jogot és azontúl a környező – nagyrészt

<sup>1</sup> Jelen tanulmány elkészítését „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” (112429) című OTKA-projekt támogatta.

<sup>2</sup> A censusba (Erdélyben 8 forint) a fej- és pótlékadó kivételével minden egyenes adó beleszámított. Ez a magyarországinál magasabb vagyoni követelményt jelentett, miközben a lakosság szegényebb volt. Magyarországon 1874 előtt a vagyonhoz kötötték a választójogot: városon 300 ezüst forint értékű ingatlanhoz, vidéken legalább ¼ úrbéri telekhez. BOROS-SZABÓ, 1999. 126–127. Az erdélyi választási rendszerre lásd még SZÁSZ, 1987. 1631; PAP, 2014.

<sup>3</sup> SZÉKELY, 1893. 93.



sepsiszéki – településekkel együtt átalakult megyei kerületté. A két széki helyett négy megyei választókerület jött létre Illyefalva, Kézdivásárhely, Kovászna és Nagyajta székhellyel, nagyjából leképezve a Háromszéket alkotó székek egykori területét, míg a négy városi kerület helyett csak három maradt.

A választókerületek átalakulása nehézséget okoz az adatok értékelésénél, akárcsak a városi és széki/megyei kerületek együtt való kezelése, hiszen a széki választókerületekben – különösen a korszak elején – sokkal több választó volt, ráadásul ezek szocio-professzionális összetétele is eltért a városi választókerületekétől. Nehézséget okoz az adatok hiányossága is. Ez főképp a dualizmus korának első időszakára jellemző, amikor még az országgyűlési almanachok sem segítik az adatgyűjtést. Problematikus egyes esetekben az adatok besorolása is, így például a foglalkozás esetében, ahol a korabeli forrásokban nagyon gyakran találunk kettős, hármas, többes megjelölést. Úgyszintén nehezen áthidalható módszertani nehézség adódik a képviselők relatív kis számából, ennek következtében kérdésessé válik a statisztikai adatok reprezentativitása. Éppen ezért a háromszéki adatokat csak a tágabb régió (Székelyföld és Erdély) kontextusában értelmezhetjük.

## Választók és választások

A korszakban összesen 14 alkalommal tartottak általános választást Magyarországon. A választókerületek átlagos népessége és a választók átlagos száma a következőképpen alakult Háromszéken:<sup>4</sup>

	A választókerületek átlagos népessége	A választók átlagos száma	A választók aránya
1880	17 897	1450	8,1%
1890	18 573	1134	6,1%
1900	19 542	1016	5,2%
1907/08	20 272	844	4,2%

A táblázatból jól látható, hogy amíg a népesség folyamatosan nőtt, a választók száma és ennek nyomán aránya is fokozatosan csökkent. Még szembetűnőbb a csökkenés, ha a háromszéki adatokat összehasonlítjuk a Hunyad megyeiekkel.

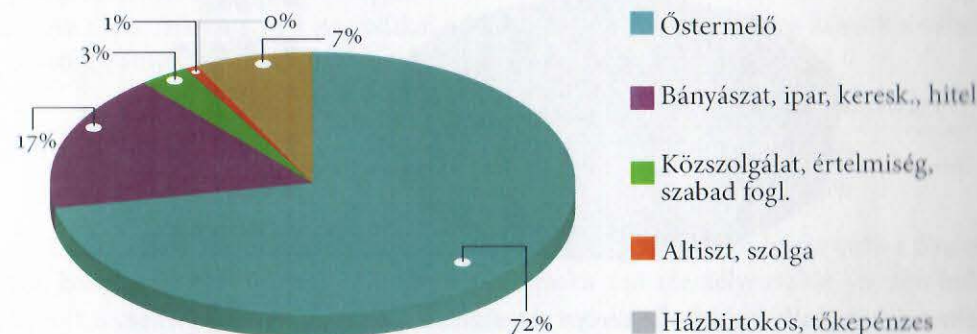
Év	1880	1890	1900	1905	1908	1908-ban 1880-hoz viszonyítva
Háromszék	10 151	7938	7113	6214	5909	58,2%
Hunyad	6157	6694	10 443	11 957	11 122	180,6%

Összehasonlításban a választók össznépességhez viszonyított aránya a következőképpen alakult:<sup>5</sup>

Év	1880	1890	1900	1908
Háromszék	8,1%	6,1%	5,2%	4,2%
Hunyad	2,5%	2,5%	3,4%	3,4%
Erdélyi átlag	4,1%	3,4%	3,4%	3,2%
Magyarország	6,0%	5,6%	5,9%	6,2%

A magyarázathoz röviden ki kell térnünk a vármegye foglalkozási szerkezetére, birtokviszonyaira, valamint a választók összetételére is.

1. ábra: Háromszék vármegye foglalkozási szerkezete



A választók jogosultság szerinti összetételét mutatja az alábbi táblázat.<sup>6</sup>

Jogosultság	Régi jog	Földbirtok	Házbirtok	Ház- és földbirtok együtt	Jövedelem	Értelmiség	Füstök után*
1890	6166	246	97	129	641	480	179
1900	4475	437	129	321	967	596	188
1908	2650	525	190	416	1403	544	181

\* Ez egy sajátos Erdélyben előforduló kategória volt. Minden száz háznál nagyobb község lakói két, azon alul pedig egy választót jelölhettek ki a más jogosultság alapján szavazati joggal bírók mellett.

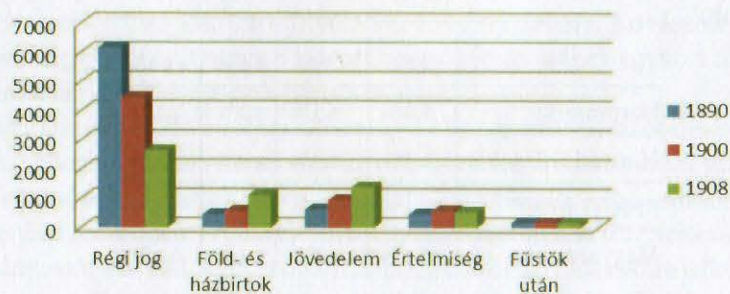
A századfordulón két évtized alatt jelentős átrendeződés következett be, ezt szemléltetik az alábbi diagramok.

<sup>5</sup> Az adatok forrása: KI, 1906, XXVIII. köt. 926/1906 sz. 210–211.

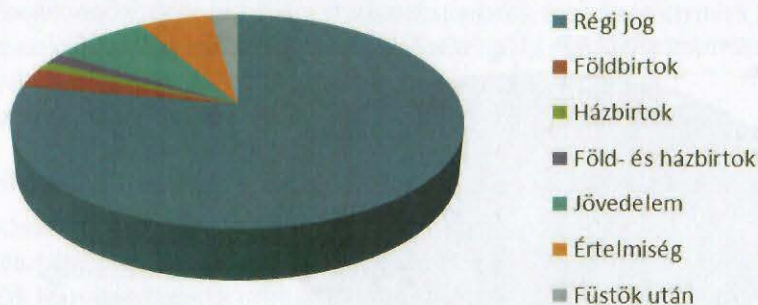
<sup>6</sup> Az adatok forrása: KI, 1906, XXVIII. köt. 926/1906 sz. 214–215.



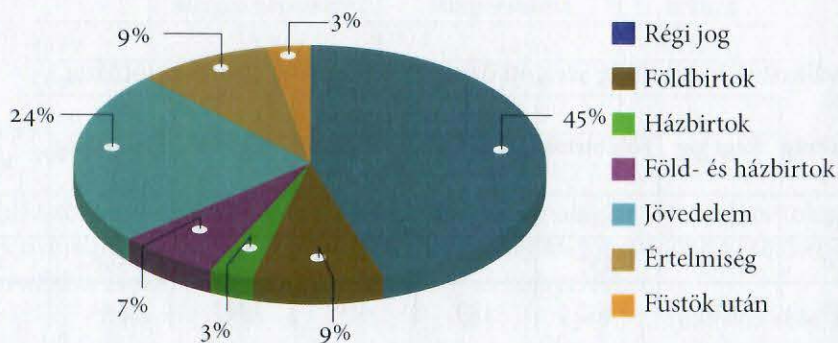
2. ábra: A választók jogosultság szerinti megoszlása



3. ábra: A választók jogosultság szerinti megoszlása 1890-ben



4. ábra: A választók jogosultság szerinti megoszlása 1908-ban



A korszak elején a Székelyföldön a túlnyomó többséget a „régí jogon” szavazók képezték. Mivel ez a jogosultság nem volt örökölhető, az illetők kihalásával számuk a 20. század elejére jelentősen csökkent. Annak ellenére, hogy még azok is „régí jogon” szavaztak, akik esetleg más alapon is rendelkezhettek volna szavazati joggal, a szavazók számának fokozatos csökkenése jól mutatja a székelyföldi lakosság szegénységét.

Háromszéken 1880 és 1908 között majdnem felére csökkent a szavazók száma – Csík vármegye mellett itt volt a legdrasztikusabb a csökkenés –, míg a nagyrészt románok által lakott Hunyad megyében ellenkező folyamat játszódott le, a szavazók száma majdnem duplájára nőtt. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a választóknak az össznépszerűséghez viszonyított aránya is fokozatosan csökkent; ha 1890-ig meghaladta az országos átlagot, 1908-ra már jóval az alá csökkent (4,2% az országos 6,2%-kal szemben). Háromszéken 1900-ban összesen 7113 szavazó volt. Ha ezt összevetjük a potenciális szavazók, azaz a 24 éven felüli férfiak számával (34 492), akkor azt látjuk, hogy ezek egyötöde (20,6%) rendelkezett szavazati joggal. Ez jóval kisebb volt, mint például Udvarhely vármegyében (36,7%).<sup>7</sup> Ha az írástudó 24 éven felüli férfilakossághoz (21 146) viszonyítjuk a választók számát, ezek harmada volt szavazó (33,6%).<sup>8</sup> 1908-ban Háromszéken a választóknak még mindig közel fele (44,8%) „régí jogon” szavazott (Magyarországon mindössze 2,4%), jövedelem alapján negyede (23,8%), tizede (9,2%) pedig az értelmiségi cenzus alapján.

Az 1904. március 15-i statisztikai adatfelvétel nyomán kimutatás készült a választókról is, amely szintén a fent vázolt helyzetet illusztrálja.<sup>9</sup>

	1904	Választók száma	írni-olvasni tud	%	magyar anyanyelvű %
Háromszék		5914	4798	81,1%	97,7%
Erdély		78652	56451	71,8%	54,2%

Ugyanakkor Háromszéken a 20 éven felüli lakosság kevesebb, mint 10%-a fizetett 100 koronán felüli adót, 100 holdon felüli birtoka 128 személynek, de 50–100 hold között is csak 186 személynek volt, és 3,2%-uk végzett középiskolát (a magyarországi átlag 3,8% volt).<sup>10</sup> A választójogi törvény Erdélyre nézve kedvezőtlenebb kitételei, a birtokstruktúra és szegénység együttes hatásaként amíg Magyarországon a választók 62,9%-a a földbirtok alapján rendelkezett választójoggal, Háromszéken mindössze 8,9%-uk (ház- és földbirtok alapján is csak 19,1%).

A választás nyílt volt és több napon át tartott. A választók kortesek vezetésével vonultak a választókerület székhelyére, ahol egy bizottság előtt hangosan kellett bemondaniuk, kire szavaznak. A választások általában a megszokott koreográfia szerint zajlottak. Hozzá tartoztak a kortesek, az ünnepélyes felvonulás, a zene, a választási jelvények, jelszavak, versikék, szónoklatok, majd az ünnepi fáklyás zene. Az 1878. évi ilyefalvi választást a következőképpen írták le: „...mikor a Nemes pártja Ilyefalva utcáin csinosan felöltöztetett ifjakat, kik szép rendben, énekelve haladtak végig utcáról utcára, az előpataki teljes zenekarral kísértette: ugyanakkor a Bakcsi pártja jónak látta 3 szál cigánylegénnyel négy-öt miserabilis kortest kísértetni...”<sup>11</sup> Ugyanakkor Kézdi-

<sup>7</sup> KI, 1906, XXVIII. köt. 926/1906 sz. 226.

<sup>8</sup> KI, 1906, XXVIII. köt. 926/1906 sz. 230.

<sup>9</sup> Uo. 219.

<sup>10</sup> Jövedelmi pótadó nélkül. Uo. 250–251, 298, 342.

<sup>11</sup> Az ilyefalvi képviselőválasztás. *Nemere*, 1878. augusztus 9.

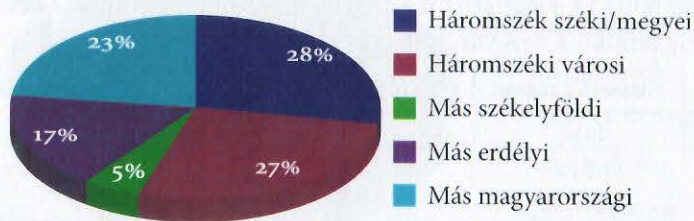


vásárhelyen a csizmadia társulat 78 tagja „komoly méltósággal vonult, derék elnöke vezetése alatt, a választási helyre”.<sup>12</sup>

A háromszéki mandátumok megoszlása és a képviselők helyi kötődése

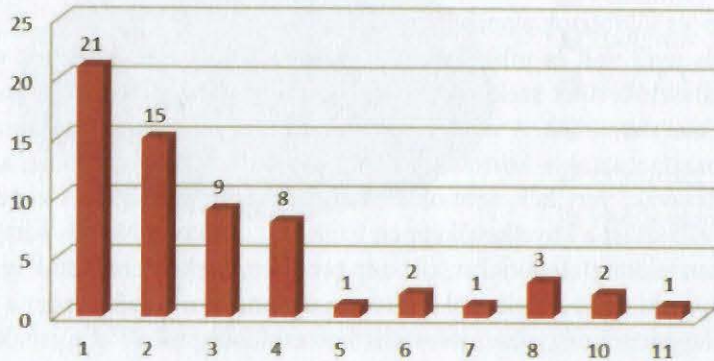
Háromszéknek a dualizmus idején összesen 63 országgyűlési képviselője volt, közülük 19-et (27%) csak városi kerületekben választottak meg. 18-an nem csak egy kerületet képviseltek: közülük 15-öt más erdélyi – Székelyföldön kívüli – kerületben is megválasztottak legalább egyszer, kettőt a Székelyföldön választottak meg két székben, egy harmadikat pedig Kézdivásárhelyen és Kézdi székben. Az alábbi grafikon a Háromszéken (is) megválasztott képviselők összes mandátumának földrajzi megoszlását mutatja.

5. ábra: A mandátumok földrajzi megoszlása



Egy képviselőre átlag három mandátum esik, de természetesen igen nagy a szórás. Az alábbi grafikon ezt a szórást mutatja:

6. ábra: A mandátumok megoszlása



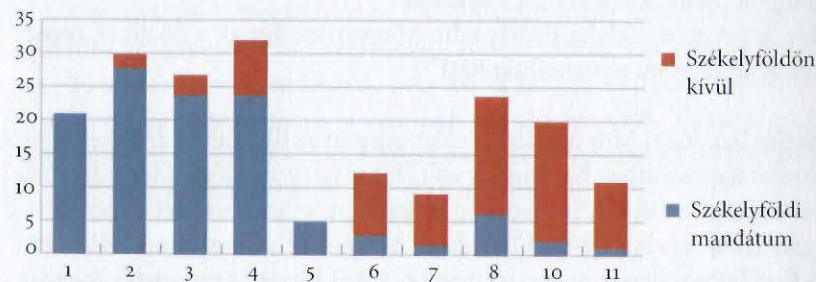
Amíg a képviselők harmadát (21 képviselő) csak egyszer választották meg, addig három képviselő nyolc, másik kettő tíz, egy pedig tizenegy mandátumot kapott. Közülük

12 A k.-vásárhelyi képviselő választás. *Nemere*, 1878. augusztus 9.

egyik sem háromszéki: a legtöbb mandátumot Tisza Lajos, Tisza Kálmán miniszterelnök bátyja szerezte, aki maga is többször volt miniszter. Őt kétszer választották meg a Kézdi-Orbai kerületben, de másodszor (1872-ben) egy másik erdélyi kerület mandátumát fogadta el. Őt követi Tisza Kálmán miniszterelnök, akit kétszer Sepsiszentgyörgyön is megválasztottak, de csak az első esetben (1878-ban) képviselte a várost, másodszor bár újraválasztották, de a nagyváradi mandátumot fogadta el; valamint Jókai Mór, akit kétszer választottak meg Erdélyben, egyszer Erzsébetvárosban, egyszer pedig az illyefalvi kerületben. Nyolcszor szerzett mandátumot az udvarhelyszéki Bartha Miklós, az országosan ismert ellenzéki politikus, a kolozsvári *Ellenzék* című lap alapítója és főszerkesztője, Kemény Gábor miniszter (őt 1887-ben választotta meg a kézdivásárhelyi kerület, de következő évben elhunyt), valamint Tanárky Gedeon államtitkár (egyszer az illyefalvi kerületben, négyszer máshol Erdélyben – nemzetiségi vidéken). Hét mandátuma volt a pesti vállalkozónak, Wodiáner Bélának, de ebből csak egyszer, egy időközi választás alkalmával választották meg Sepsiszentgyörgyön. Hat cikluson keresztül ült a képviselőházban Horváth-Tholdy Lajos gróf, de ebből csak kétszer képviselte Bereckot, valamint Mikszáth Kálmán, akit legelőször az illyefalvi kerületből küldtek a parlamentbe; ötször választották meg az ismert korabeli politikust és publicistát, Beksics Gusztávot és – mintegy kivételként – mind az ötször Sepsiszentgyörgyön.

Ahogy a fenti felsorolás is érzékelteti, a leghosszabban szolgáló képviselők többsége a kor neves politikusai közül került ki és köztük találjuk a két közkedvelt író, Jókai Mórt és Mikszáth Kálmánt is. Számukra a székelyföldi és ezen belül a háromszéki választókerületek csak ideiglenes „kiruccanást” jelentettek, sok esetben a könnyen megszerezhető mandátum miatt mintegy „jutalmul” kapták ezeket a kerületeket a kormánypárt oszlopos tagjai (pl. az illyefalvi kerületet Jókai és Mikszáth). A jelenség általános volt, a dualizmus korában (is) a leghosszabban szolgáló képviselők között karakteres csoportot alkottak a kor befolyásos (főképp kormánypárti) politikusai: miniszterek, államtitkárok, házelnökök, pártvezérek.<sup>13</sup>

7. ábra: A székelyföldi mandátumok aránya



A fenti grafikon jól mutatja, hogy míg az 1–5 mandátumot szerzett képviselők túlnyomó része székelyföldi és azon belül háromszéki választókerületeket képviselt, a

13 KURTÁN, 2005. 51–73.



6–11 alkalommal megválasztott képviselők mandátumainak jelentős része viszont nem kötődött a Székelyföldhöz. Míg összességében a mandátumok 39,1%-a nem kötődött a Székelyföldhöz (Háromszékhez pedig 44,9%-a), addig a leghosszabban szolgáló képviselők (6–11) esetében a mandátumok 85,1%-a a Székelyföldön – 89,1%-a pedig Háromszéken – kívülre esett.

A kiegyezés után szinte azonnal megindult a magyarországi politikusok beáramlása Erdélybe, hiszen az egykori taxás helyek, az erdélyi „rotten borough”-k – köztük Illyefalva és Bereck – a legkönnyebben megszerezhető mandátumoknak számítottak Magyarországon. A jelenség összefüggést mutat a választási korrupció elharapózásával is.<sup>14</sup> Mikszáth – aki maga is részese volt ennek – így ábrázolta ironikusan ezt a folyamatot:

„Még egyszer se volt ilyen bolond világ. Eddig legalább engedték, hogy minden ember levethesse nyugodtan a ruháját, mielőtt kimúlik, s csak azután jött elő a kérdés, hogy ki öltözzék bele a ruházata. Most máris osztozkodnak a mandátumokon, s megéljük a kerülethajhászásnak azt az utálatos következményét, hogy a Házat nem fog kelleni szétoszlatni, hanem magától szétszalad ijedten a mandátuma védelmére.

Erdélybe máris tucatszámra szállítja a vasút a »talajelőkészítőket«-et.

Mert Erdélynek kettős szerepe van Magyarországon.

Csernátony csinálta azt a pompás tréfát Erdélyre, mikor kérdezték tőle, hogy mi ér Erdélyben a legtöbbet.

»A vasútja, amely Magyarország felé visz.«

Három esztendeig csakugyan ez a vasútja a legdrágább kincse: Erdélyből özönlenek be rajta szerencsét próbálni Magyarországra, s a szerencsének valóban mintha gondja lenne az erdélyiekre.

De minden harmadik évben aztán megfordul a szerep. »Magyarországnak kezd nagyon értékes lenni az útja, mely Erdély felé megy.«

A szerencsekeresők innen tódulnak a kies bércecs hazába. Egy kis mandátum ott könnyen akad. Kár, hogy nem nagyobb ez az Erdély, s különösen kár, hogy a medvéknek is nincs voksuk!

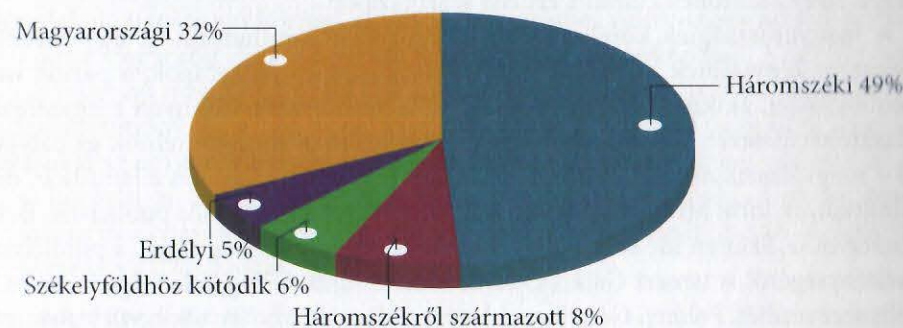
Kéz kezét mos. Valaha Erdély adta Magyarországnak a hősöket, most mi adjuk Erdélynek a mamelukokat!”<sup>15</sup>

A másik jeles író, Jókai Mór Mikszáth előtt szintén az illyefalvi kerületet képviselte. Képviselőségével kapcsolatban háromszor volt Háromszék vendége. Megválasztása előtt 1881 júniusába látogatott el ide, Sepsiszentgyörgyön programbeszédet is mondott, majd a ciklus végén 1884. április 19-én Illyefalván beszámolt választóinak. Bár 1884-ban az illyefalvi kerületben ismét megválasztották, Jókai Kassa képviselőt fogadta el és október közepén azért látogatott el ismét Sepsiszentgyörgyre, hogy Tanárky Gedeon

államtitkár számára biztosítsa be az illyefalvi kerületet.<sup>16</sup> Ha politikai hozadéka nem is volt Jókai képviselőségének, de több székely tárgyú írásának születése köthető hozzá.<sup>17</sup>

Az alábbi diagram jól érzékelteti a fent vázolt jelenséget:

8. ábra: A képviselők helyi kötődése



Amint a fenti diagramból is kiderül, a Háromszéken mandátumot szerzett képviselők kevesebb mint fele (49%) kötődött szorosan a vármegyéhez, és a Székelyföldhöz kötődők aránya összesen sem érte el a kétharmadot. A háromszéki kötődésűek általában ott születtek és ott is éltek, de közöttük néhány olyant is találunk, akik máshonnan kerültek a megyébe: Künnle József Pozsonyban, az „ősi székely család” sarja, Geréb János az országgyűlési almanach szerint „Gyimesfalván” született.<sup>18</sup> A háromszéki birtokosok, illetve arisztokraták között ezzel szemben vannak, akik nem ott születtek (pl. Szentkereszty Béla báró Nagyszebenben), de ha a család odavaló volt és ők is nagyrészt ott éltek, akkor háromszékinek számítottam őket. Szintén nem tekintettem „idegennek” Zathureczky Gyulát, aki az akkor Udvarhely vármegyéhez tartozó Olaszteleken született, de erdővidéki birtokosként a nagyajtai mandátumot szerezte meg, vagy a Háromszék határán fekvő egykori Felső-Fehér vármegyei faluból, Felsőrákosról származó Ferenczy Gézát. Voltak, akik ott születtek ugyan, de képviselővé választásuk idején már nem ott éltek (Benedek Elek, Berde Mózes, Cseh Károly, Incze József, Pap Lajos). Közülük Benedek Elek Budapesten volt szerkesztő, Berde Mózes, aki a szabadságharc idején kormánybiztosként tevékenykedett, már közel három évtizede Kolozsváron lakott. A két kategória együttes aránya is azonban mindössze 57%. További három erdélyi képviselő volt székely származású, köztük az udvarhelyszéki Rugonfalváról származó neves publicista és ellenzéki politikus, Bartha Miklós.

<sup>16</sup> KRISTÓF, 1925. 129.

<sup>17</sup> A két székely regény – *Bálványosvár* (1882), *Damokosok* (1883) – anyagának összegyűjtése ugyan az 1853-as útgázhhoz köthető, de megírásukat elősegítette az újabb székely kapcsolat. Uo. 130.

<sup>18</sup> Ilyen nevű falu nincs, esetleg gyimesi lehetett. A Nyitra megyei Gimes még valószínűtlenebb feltevés. [http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al906\\_11b/104.htm](http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al906_11b/104.htm) (letöltés ideje: 2015. 03. 20.)

<sup>14</sup> Lásd bővebben 2010; PÁL, 2013.

<sup>15</sup> MIKSZÁTH, 2013.



A három erdélyi képviselő közül, akik nem kötődtek a Székelyföldhöz, ketten arisztokraták (Kemény Gábor báró, volt miniszter és Horváth-Tholdy Lajos gróf), a harmadik pedig az örmény származású Zakariás János brassói ügyvéd és lapszerkesztő, az Erdélyi Kárpát-Egyesület alelnöke. Az „idegenek” túlnyomó része magyarországi, igaz, a 20-ból kettőnek családja erdélyi származású.

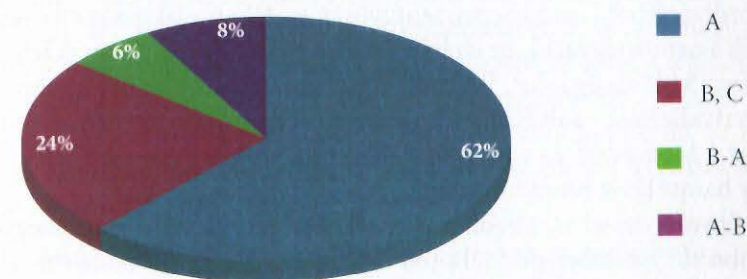
A magyarországiak körében több kategóriát különíthetünk el. Egy karakteres csoportot képviselnek a korszak neves politikusai, kormánytagok, a pártok ismert személyiségei, akiknek Pesten „utalták” ki a háromszéki, könnyen megszerezhető választókerületeket. Közéjük tartoznak Tisza Kálmán miniszterelnök és bátyja, Lajos – megválasztásakor közlekedési miniszter –, Tanárky Gedeon államtitkár, de ide számíthatjuk Jókai Mórt és Mikszáth Kálmánt, illetve a befolyásos publicistát, Beksics Gusztávot is. Szintén ide sorolhatjuk a szabadelvű párt harcias tagját, a publicisztikai tevékenységéről is ismert Gajári Ödönt, Ráth Endrét, a Függetlenségi és 48-as párt agilis szervezőjét, Polónyi Géza ügyvédet és publicistát, az ellenzék egyik legismertebb alakját, 1906–1907-ben igazságügy minisztert, akitől fia, Dezső örökölte meg a mandátumot. A másik markáns csoportot a – túlnyomórészt pesti – bankárok, vállalkozók, nagybirtokosok (akik szülei azonban szintén ipari vagy kereskedelmi tevékenységből alapozták meg a családi vagyont) és jólmenő ügyvédi irodák tulajdonosai képezik (a 9-ből 5 zsidó származású). A sorból egyedül az egyetemi magántanár – később rendes tanár – Csiky Kálmán lóg ki, az ő megválasztásánál valószínűleg családja háromszéki származása is szerepet játszott.

Ami a pártpreferenciákat illeti, Erdélyben jó ideig a túlnyomórészt magyar lakosságú Székelyföld is – a nemzetiségi vidékekhez hasonlóan – a kormánypárt biztos támaszának számított. Amikor az 1878. évi választásokat az illyefalvi kerület korábbi képviselője, Bakcsi Ferenc elvesztette, a helyi kormánypárti lap, a *Nemere* sajnálkozva jegyezte meg: „A sepsii (sic) kerület, mely a legszabadelvűbb kerületnek bizonyult eddig, elveszett. Sajnos, hogy ezt a bukást egyenesen a szabadelvű pártnak kell felrónunk. Sajátságos hidegség, közönyösség fogta el a pártot, melynek egyrésze elbizakodottságában, másika tunyaságában feleslegesnek tartotta az ellenzékkel szemben mozogni.”<sup>19</sup> Az okok között felbukkan a választók etetése-itatása is az ellenzéki jelölt, Nemes Nándor gróf részéről. Érdekes módon az újságíró a bukott jelöltet kárhóztatta, hogy az erre nem gondolt, ironikusan megjegyezve: „Felesleges lett volna arról is gondoskodni, hogy a 3–4 mérföldről jövő választók még ebédet is kapjanak. Jobb volt az sokkal, ha a Nemes pártja adott nekik ennivalót. Legalább oda szavaztak, ahol enni kaptak.”<sup>20</sup> Ha hinni lehet a beszámolóknak, Bakcsi népszerűtlensége és az ellentábor szervezettség mellett az etetés-itatás is komolyan befolyásolta az eredményt: „Délután, mikor a Nemes pártja jól megebédeltette az éhező Bakcsi-pártot: már 4–500 szavazat-különbség lőn.”<sup>21</sup> A kézdivásárhelyi választás kapcsán az újság viszont elégtétellel jegyezte meg, hogy az

ellenzék megkísérelte ugyan a „lélekvásárlást”, „de dicséretére legyen az illetőknek, a kortes-pénzt illő helyére juttatták s így a közjogi ellenzék, jelöltjével együtt, pucsbba vagy fucsba ment.”<sup>22</sup>

Néhány kivételt már korábbról is találunk, de alapvetően a 20. század elején változott meg ez a tendencia. Magyarországon a fő törésvonal a pártok között nem ideológiák mentén alakult, hanem egy közjogi kérdés, a kiegyezéshez való viszony határozta meg, éppen ezért a kiegyezést elutasító pártok nem voltak kormányképesek. A helyzet csak 1906-ban változott meg, az ellenzéki koalíció második győzelme nyomán, de csak a függetlenségi törekvések – még ha nem is nyílt – feladása árán. Az 1905-ös és 1906-os választásokat az egykori ellenzéki pártokból álló koalíció nyerte meg. Ez egyúttal az 1875 óta kormányzó Szabadelvű Párt feloszlását is maga után vonta. A pártot majd csak 1910-es választások előtt szervezték újjá Nemzeti Munkapárt néven, és sikerült is megnyernie a választásokat.

9. ábra: A képviselők pártkötődése



A fenti diagramon láthatjuk, hogy a képviselők majdnem kétharmada (62%) a kiegyezést elfogadó kormánypárti volt (Deák-párt, Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt), negyede (24%) „ellenzéki”<sup>23</sup> (nagy részük a függetlenségi és 48-as pártcsaláddal rokonszenvezett), 14% pedig vagy kormánypártiból lett ellenzéki (A–B) vagy fordítva (B–A), nagyjából fele-fele arányban. Ha időben is végigkövetjük a folyamatot, akkor azt látjuk, hogy a 41 „ellenzéki” mandátum közel fele (18) a 20. század elejére esik. Az 1905. és 1906. évi választások Háromszéken is a korábbi ellenzék elsőprő győelmét hozták.

Még érdekesebb azonban az ellenzéki mandátumok földrajzi megoszlása: amíg Sepsiszek, Sepsiszentgyörgy és Illyefalva a Deák-párt és később a Szabadelvű Párt biztos támaszának számított, addig Kézdiszek és Kézdivásárhely előbb a balközép, majd a függetlenségi tábor fészke volt. Az 1878 előtt megválasztott hét ellenzéki képviselő közül hármat Kézdivásárhelyen, hármat pedig Kézdi–Orbai székekben választottak

<sup>19</sup> Az illyefalvi képviselőválasztás. *Nemere*, 1878. augusztus 9.

<sup>20</sup> Uo.

<sup>21</sup> Uo.

<sup>22</sup> A k.-vásárhelyi képviselő választás. *Nemere*, 1878. augusztus 9.

<sup>23</sup> A pártpreferenciák esetében Adalbert Toth felosztását használtam. TOTH, 1973. Az „ellenzék” némi megértésztő fogalom, hiszen az 1906–1910 között kormányra került egykori ellenzéki pártok képviselőit is oda soroltam.



meg, amelyek közös választókerületet képeztek. Miután 1878-tól különváltak, a kézdi választókerületben 8-szor, Kézdivásárhelyen pedig összesen 11-szer választottak ellenzéki képviselőt, főként a függetlenségi táborból. Ezzel szemben Sepsiszentgyörgynek mindössze kétszer, 1905-ben és 1906-ban volt függetlenségi képviselője, Berecknek pedig háromszor: úgyszintén 1905-ben és 1906-ban, 1884-ben a mérsékelt ellenzék színeiben Lyka Döme szerezte meg a mandátumot.

A Kézdi- és Sepsiszek közti különbségek magyarázata további vizsgálatot igényel. A városok dualizmus kori képviselőtét korábbi tanulmányainkban vizsgáltuk. Többek között az tűnt ki, hogy a jelentősebb és/vagy erős városi hagyományokkal és urbánus szerkezettel rendelkező városokban érezhetően alacsonyabb az idegenek aránya a képviselők között. Ebbe a csoportba tartozott például a Székelyföld két hagyományos kézműves központja, Székelyudvarhely és Kézdivásárhely, ahol a céhes hagyományok tovább éltek, és erős lokálpatriotizmus volt jellemző. Mindkét városban kizárólag helyi képviselőket találunk.<sup>24</sup> Sepsiszentgyörgy, bár a szék, illetve a vármegye központja volt, nem rendelkezett ilyen hagyományokkal, ott a céhek csak a 19. században jöttek létre. Mivel mind Kézdivásárhely, mind Sepsiszentgyörgy esetében a lakosság elenyésző hányadát képezték a nem-magyarok, az eltérő választói magatartásra az egyik lehetséges magyarázat a fenti különbség lehet. Emellett szerepet játszhatott még a kézdivásárhelyiek sikertelen rivalizálása és alulmaradása a megyeközponttal szemben, a céhes ipar válsága, amelyet a Monarchia és a Románia között vámháború erősített fel, és amely Kézdivásárhely hanyatlását vonta maga után.

Ha az eredményeket összehasonlítjuk az ellenzéki Szabolcs vagy Heves vármegyével, a különbség szembeötlő. Hevesben például a 109 választáson csak 25-ször diadalmaskodott a kormányon levő Deák-, majd Szabadelvű Párt, 60 esetben határozati, majd függetlenségi jelöltek nyertek, a többi mandátumot vagy függetlenek, vagy a jobboldali ellenzék szerezte meg. A kormánypárti mandátumok jelentős része (43%) viszont Hevesben is a korai időszakra (1865–1875) esik, amikor a politikai viszonyok még kiforratlanok voltak. Az 1878–1905 közti időszakban viszont a kormánypárti képviselők aránya 18%-ra csökkent, és két alkalommal is (1881, 1892) sikerült az ellenzéknek minden választókerületben győznie. Az 1905-ös és 1906-os választásokon – akárcsak az ország nagy részén, így Háromszéken is – Hevesben is elsőprő győzelmet aratott az ellenzéki koalíció. Egerben a 20. század elején arra is volt több példa, hogy az ellenzék különböző frakciói küzdöttek egymással a mandátumért.<sup>25</sup> Akárcsak Háromszéken, Hevesben is jórészt hiányoztak az egyéb pártok jelöltjei. Ha Erdélyben általában nem volt népszerű a Katolikus Néppárt, annál érdekesebb sikertelensége Egerben, a katolikus központban.

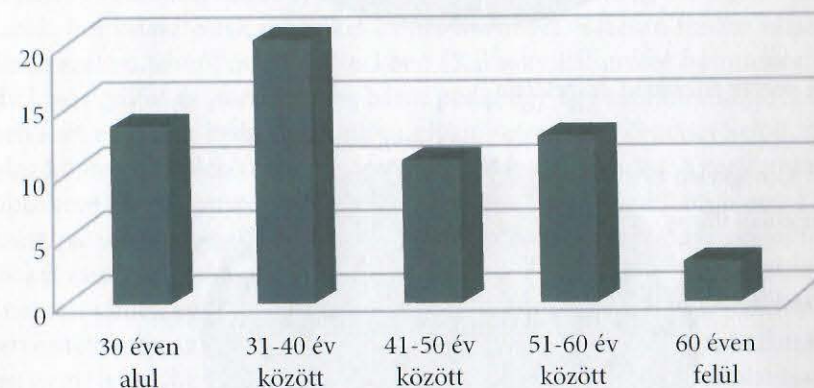
## A háromszéki képviselők profilja

A továbbiakban nézzük meg, kik is képviselték Háromszéket és az itteni városokat a magyar országgyűlésben. A választók összetételéről nincsenek pontos adataink, de a hozzávetőleges összehasonlítás kedvéért az alábbi táblázatból láthatjuk Háromszék és az önálló választókerületet képező városok etnikai és felekezeti összetételét 1900-ból.<sup>26</sup> A 24 éven felüli férfiak esetében a magyarok aránya még magasabb (86,6%) volt.

	Össz- népesség	Magyar	%	Román	%	Német	%	Más	%
Háromszék	136 797	116 354	85,1	19 396	14,3	346	0,2	701	0,4
Bereck	3967	2470	62,2	1468	37	8	0,2	21	0,5
Kézdivásárhely	7893	7813	98,9	38	0,5	22	0,3	20	0,2
Sepsiszentgyörgy	7131	6994	98,0	50	0,7	73	1	14	0,2

A 63 képviselő közül 60-nak (95,2%) ismerjük a születési dátumát, ezek átlag 41 évesen szereztek az első mandátumot. Természetesen itt is igen nagy a szórás: a legfiatalabbak a 24 éves Lyka Döme és a 25 éves Bartha Miklós, a legidősebbek pedig a 66 éves Szentiványi Miklós és a 73 éves korában megválasztott Hollaky Attila voltak. A képviselők több mint fele 40 évesnél fiatalabb korában került be a parlamentbe, legtöbbször 30 és 40 éves koruk között. Az alábbi grafikon a képviselők életkori megoszlását ábrázolja:

10. ábra: A képviselők életkora az első mandátum megszerzésekor



A nemzetiséggel esetünkben nincs értelme külön foglalkozni, hiszen még az idegen származásúak is (mint a német Born Frigyes báró vagy a görög eredetű családból származó Lyka Dömötör) magyarként szerepeltek. A felekezeti megoszlás esetében

<sup>24</sup> PÁL, 2014.

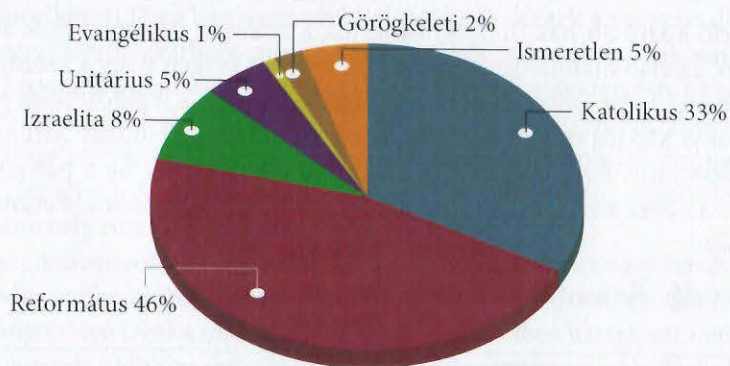
<sup>25</sup> PAP, 2009.

<sup>26</sup> VARGA.

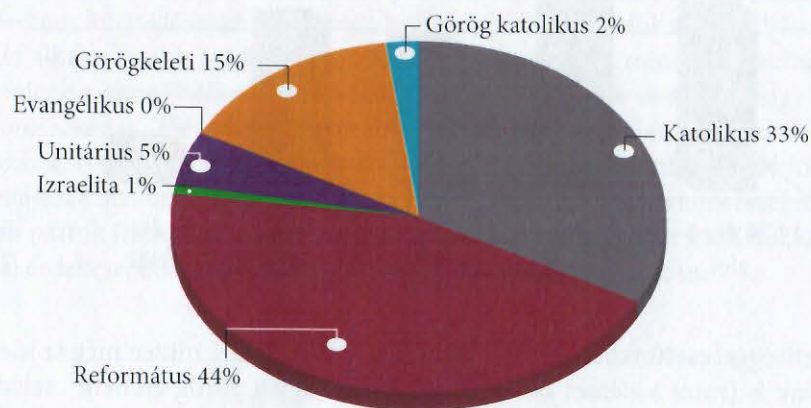


jóval nehezebb dolgunk van, ugyanis a korabeli források többségéből nem derül ki a képviselők vallása. Az országgyűlési almanachokban főképp a protestánsoknál szerepel a különböző egyházi testületekben való szerepvállalás és jó esetben a gyászjelentések jelentenek még megbízható forrást. A felekezet kiderítése tehát nem egyszerű, főleg ha az előbb említett gyászjelentések hiányoznak vagy nem hozzáférhetők. A zsidó családból származó képviselők esetében még tovább bonyolítja a helyzetet, hogy legtöbb esetben nem tudjuk, szüleik vagy ők megtartották-e eredeti vallásukat vagy áttértek valamelyik keresztény felekezetre. A 61 képviselő közül 3-nak nem sikerült kideríteni a felekezetét, de további 14 esetben is bizonytalan a besorolás (ilyenek tekintek minden olyan esetet, amelyben nem találtam egyértelmű adatot az illető felekezetére). Őket általában a közvetett utalásokból (pl. felekezeti iskolák), illetve a család többi tagjainak felekezetéből kiindulva soroltuk be. A következő diagramok a képviselők, illetve a vármegye felekezeti megoszlását mutatják:

11. ábra: A képviselők felekezeti megoszlása



12. ábra: A megye felekezeti összetétele



Ha a kapott adatokat összevetjük a vármegye lakosságának 1900-as felekezeti megoszlásával, akkor azt láthatjuk, hogy a római katolikusok és reformátusok aránya nagyjából megegyezik a megyei adatokkal (egy-két százalékkal tér el attól), az unitáriusok enyhén, a görögkeletiek azonban mélyen alulreprezentáltak (a néhány százalék görög katolikus nem is számítva), míg az izraeliták (vagy legalábbis a zsidó származásúak) felülreprezentáltak. Utóbbiak esetében nem a helyi zsidóság képviselőiről van szó, hanem elsősorban a budapesti képviselőjelöltekről, akikről már fennebb szó volt.

Mivel Erdélyben felekezet és etnikum összefonódott, a görögkeletiek és görög katolikusok kapcsán röviden a románok hiányzó képviseléről is szót kell ejtenünk. Amúgy az egyetlen görögkeleti sem román, hanem egy Magyarországra betelepült görög kereskedőcsalád sarja. A dualizmus kori választási rendszerről már a bevezetésben szó esett, ahogy arról is, hogy Erdélyben a nemzetiségi kérdés miatt még magasabb volt a cenzus, mint a Királyhágó másik oldalán. Ez főleg a románokat érintette hátrányosan. Háromszék és általában a Székelyföld nagy részén azonban a korábbi évszázadokban betelepített románok nagy része ekkorra már asszimilálódott és csak felekezetük különböztette meg őket a székelyektől, itt tehát ez az aránytalanság nem nemzetiségi kérdésként jelent meg, sokkal inkább a Székelyföld történelmi és társadalmi viszonyait képezte le.<sup>27</sup>

A háromszéki képviselők között mindössze hét arisztokratát találunk (11,1%), ez mind az országos, de még inkább az erdélyi átlag alatt marad. A dualizmus idején Erdélyben megválasztott képviselők 15,3%-a volt arisztokrata, de egyes időszakokban, így például az 1887–92 és 1892–96-os ciklus alatt, közel egyharmadra rúgott az arányuk (29,7%). A hét arisztokrata többsége családirag is kötődött Háromszékhez (Nemes János és Nándor, Kálnoky Pál, Szentkereszty Béla). Még érdekesebb, ha azt is megnézzük, hol választották meg őket. A hét főnemeset összesen tízszer választották meg Háromszéken, ebből ötször Bereckben (Kálnoky Pál grófot háromszor, Horváth-Toldy Lajos grófot és Born Frigyes bárót pedig egy-egy alkalommal). Az egykori taxás helyeket egyaránt kedvelte minden olyan potenciális képviselőjelölt, amelyik viszonylag könnyen és olcsón szeretett volna mandátumhoz jutni. Az arisztokratákon kívül több-kevesebb bizonyossággal 29 képviselő esetében állapíthattuk meg a nemesi származást, összesen tehát a képviselők 60%-a tartozott az egykori kiváltságos réteghez. Közülük két zsidó származású képviselő a kiegyezés után, de még képviselősége előtt kapott nemesi címet, egyet pedig – akit ezért nem számítottuk bele – képviselősége után nemesített meg az uralkodó. A képviselők másik felét a hiányos adatok következtében nem tudjuk besorolni, mindössze néhány esetben állíthatjuk biztosan, hogy nem rendelkeztek nemesi címmel.

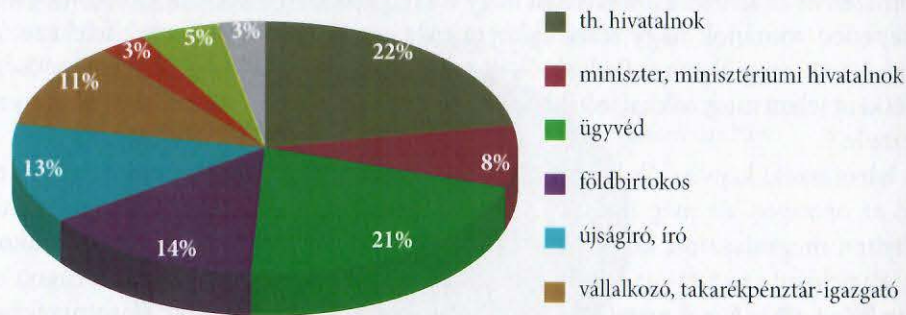
A képviselők iskolázását illetően főleg a korai időszakból hiányosak az adataink. Háromszék azonban nem tér el az országos átlagtól, itt is a jogi végzettségük képezték a nagy többséget. Még azok közül is, akik más szakot végeztek, néhányan jogi vagy



államtudományi diplomát is szereztek melléje. A nem jogászok közül hárman katonai akadémiát, ketten-ketten orvost, műegyetemet és teológiát (köztük egy-egy jogot is), egy-egy pedig bölcsészetet, bányamérnököt, illetve kereskedelmi akadémiát (utóbbi jogot is) végzett.

Foglalkozásuk kapcsán a bevezetőben már jeleztük a besorolásból eredő nehézségeket. Ezt úgy próbáltuk áthidalni, hogy a képviselővé váló választás idején a legjellemzőbb hivatalt vettük figyelembe, de fontos megjegyezni, hogy az ügyvédek egyharmada lapszerkesztőként is tevékenykedett, a széki/megyei hivatalnokok többsége földbirtokosként is szerepel és a sort még hosszan lehetne folytatni. Négy esetben nyugalmazott katonatiszteket választottak meg, de hármukat a földbirtokosok közé soroltuk, mert jóval megválasztásuk előtt kiléptek a hadsereg kötelékéből.

13. ábra: A képviselők foglalkozása



A fenti diagramból is kitetszik, hogy a hivatalnokok (városi, széki/megyei és minisztériumi) képezik a legnagyobb csoportot, együtt az összes képviselő közel harmadát teszik ki (30,1%). Őket követik az ügyvédek (20,6%), a földbirtokosok (14,2%), az újságírók, írók (12,6%), valamint a vállalkozók és takarékpénztári igazgatók (11,1%). A fennmaradó 10%-ban találunk egyetemi tanárokat, nyugalmazott bírákat, katonatisztet, orvost és jószágigazgatót. A hivatalnokok nagy aránya nem meglepő. Már a rendi korszakban (1848 előtt) a szék és különösen a városok országgyűlési követeit gyakran az illető törvényhatóságok főbb tisztségviselői közül választották. Másrészt a kiegyezés után is a hivatalviselők jobb pozíciókból indulhattak a választásokon, gyakran felhasználva hivatali hatalmukat is a választók presszionálására. A miniszterek, minisztériumi hivatalnokok megválasztását a pesti pártközpont közvetítette, de valószínűleg az illető törvényhatóságok is különböző előnyöket reméltek a befolyásos képviselőtől. Országos viszonylatban úgyszintén jelentős arányt képeztek a hivatalnokok.

Az ügyvédek politikai súlyának növekedése a Monarchia egész területén megfigyelhető.<sup>28</sup> A földbirtokosok aránya megtévesztő, ugyanis csak azok szerepelnek ebben a kategóriában, akiket máshová nem tudtunk besorolni, de a hivatalnokok, ügyvédek stb. között is sokan rendelkeztek kisebb-nagyobb földbirtokkal. Ez egyúttal a hagyományos elit továbbélését is mutatja; a magyar történetírás egyik toposza szerint is az arisztokrácia és dzsentri nagy szerepet játszott a dualizmus korának politikai életében. Az új elemek megjelenésére utal viszont az újságírók és az üzleti szféra képviselőinek egyre erősödő jelenléte (együttesen közel a képviselők negyedét alkotják).

Végül, ha összehasonlítjuk a háromszéki képviselőket az országos, illetve más magyarországi vármegyék, így Szabolcs vagy Heves megye képviselőivel,<sup>29</sup> akkor azt látjuk, hogy néhány kisebb-nagyobb eltéréssel és helyi sajátossággal nagyjából illeszkednek az országos tendenciákhoz. Az egyik markáns különbség a másik két túlnyomóan magyar lakosságú vármegyéhez képest, hogy a háromszéki választókerületek többségében a századfordulóra a kormánypárt, azaz a Deák-, majd a Szabadelvű párt képviselői voltak többségben. A másik jelentős különbség az „idegen” képviselők magas aránya. A képviselők csoportja részben összefonódott a közigazgatási elittel – a képviselői pályát sok esetben közigazgatási karrier előzte meg –, de attól eltérően a képviselők jelentős része nem vagy csak gyenge szálakon kötődött a vármegyéhez.

## FORRÁSOK

KI 1906. *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*, 1906, XXVIII. köt. Bp., 1908.  
 Nemere, 1878. 8. évf.  
 MIKSZÁTH, 2013. Mikszáth Kálmán: A T. Házból (márc. 2.). In: *Uő: Cikkek és karcolatok. II.* Ebook. Bp., Book and Walk, 2013.  
<http://usite.hu/x/14888> (letöltés ideje: 2015. 03. 08.)  
 SZÉKELY, 1893 Székely Gergely: *Hetvenhárom év itthon. Korrajz és politikai elmélkedések*. Brassó.  
 VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. Adatbázis. <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=6> (letöltés ideje: 2015. 06. 10.)

28 ADLGASSER, 2014.  
 29 Erre a két megyére kiváló tanulmányok állnak rendelkezésünkre: SZILÁGYI, 2006; PAP, 2009.



## FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADLGASSER, 2014. Adlgasser, Franz: Lawyers in the Austrian Parliament, 1848–1918. In: Pál Judit–Popovici, Vlad (eds.): *Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848–1918)*. Frankfurt am Main etc. 39–52.
- BOROS-SZABÓ, 1999. Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Bp., 1999.
- KRISTÓF, 1925. Kristóf György: *Jókai napjai Erdélyben*. Cluj Kolozsvár, 1925.
- KURTÁN, 2005. Kurtán Sándor: Az elit elitje: a hosszan szolgáló parlamenti képviselők a Monarchia időszakában. In: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Képviselők Magyarországon I.* Bp., 2005. 51–73.
- PÁL, 1999. Pál Judit: A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850). In: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Csíkszereda, 1999. 25–97.
- PÁL, 2010. Pál Judit: „mind jobban kezd divatba hozatni Erdélybe a Király-hágón túli képviselőjelölti bécsempészés”. Magyarországi képviselők Erdélyben a kiegyezés után. *Történelmi Szemle*, 2010, LII. évf. 4. sz. 571–584.
- PÁL, 2013. Pál Judit: Korrupció vagy „hazafias cselekedet”? Választási korrupció Erdélyben a dualizmus kor elején. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Bp., 2013. 388–404.
- PÁL, 2014. Pál Judit: Az erdélyi városok képviseletének átalakulása a kiegyezés után – a képviselők helyi kötődése. In: Óri Péter (szerk.): *Szám- (és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Bp., 2014. 77–92.
- PAP, 2009. Pap József: Országgyűlési választások, országgyűlési képviselők Heves megyében a dualizmus korában. In: Gebei Sándor–Makai János–Bartók Béla (szerk.): *Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Eger, 2009. 147–148.
- PAP, 2014. Pap József: A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848–1875). In: Uő: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Budapest–Eger, 2014. 239–269.
- SZÁSZ, 1987. Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában. In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. III. Bp., 1987. 1624–1700.
- SZILÁGYI, 2006. Szilágyi László: A „kuruc vármegye”. Parlamenti képviselők és választóik a dualizmus kori Szabolcs vármegyében. Nyíregyháza, 2006.
- TOTH, 1973. Toth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn, 1848–1892*. München, 1973.

## FÜGGELÉK

### Háromszéki országgyűlési képviselők listája<sup>30</sup> Széki/vármegyei választókerületek

I. 1866–1878		Kézdi–Orbai
1865/66–1869	Thury Gergely (1866. 03. 17-től)	
1869–1872	Thury Gergely (1871. 09. 14-ig), Tisza Lajos (1871. 11. 18-tól)	
1872–1875	Tisza Lajos (lemondott), Cseh Károly (1872. 12. 14-től)	
1875–1878	Künle József	
		Sepsi–Miklósvár
1865/66–1869	Berde Mózes (1866. 04. 11–1867. 09. 30; újraválasztva: 1867. 10. 12-én igazolva)	
1869–1872	Berde Mózes	
1872–1875	Bakcsi Ferenc (1872. 09. 26-tól)	
1875–1878	Bakcsi Ferenc	
II. 1878–1918		Illyefalvi kerület
1878–1881	Nemes Nándor	
1881–1884	Jókai Mór	
1884–1887	Jókai Mór (lemondott), Tanárky Gedeon (1884. 11. 22-től)	
1887–1892	Mikszáth Kálmán	
1892–1896	Nagy János	
1896–1901	Székely György	
1901–1905	Székely György	
1905–1906	Brázay Zoltán	
1906–1910	Brázay Zoltán	
1910–1918	Székely György	
		Kézdivásárhelyi kerület
1878–1881	Lázár Mihály	
1881–1884	Lázár Mihály	
1884–1887	Lázár Mihály	
1887–1892	Kemény Gábor br. (1888. 10. 23-ig); Nemes János gr. (1889. 01. 08-tól)	
1892–1896	Szacsvay Sándor	
1896–1901	Béldi László	
1901–1905	Molnár Józsiás	

<sup>30</sup> A választási dátumot csak az időközi választások esetében tüntetem fel, illetve ha más időpontban tartották, mint az általános választásokat.



1905–1906	Polónyi Géza
1906–1910	Polónyi Dezső
1910–1918	Polónyi Dezső

#### Kovácsnai kerület

1878–1881	Künle József
1881–1884	Thury Gergely
1884–1887	Kovács Károly
1887–1892	Szentkereszty/i Béla br.
1892–1896	Horváth Gyula
1896–1901	Sándor József
1901–1905	Sándor József
1905–1906	Zakariás János
1906–1910	Zakariás János
1910–1918	Hollaky Attila

#### Nagyajtai kerület

1878–1881	Bartha János
1881–1884	Incze József
1884–1887	Zathureczky Gyula
1887–1892	Benedek Elek
1892–1896	Bartha Miklós
1896–1901	Weisz Berhold
1901–1905	Weisz Berhold
1905–1906	Ferenczy Géza
1906–1910	Ferenczy Géza
1910–1918	Nagy Sándor

#### Városok

##### Bereck

1865/66–1869	Fejér János (1866. 04. 11-től)
1869–1872	Kálnoky Pál gr.
1872–1875	Kálnoky Pál gr.
1875–1878	Gábor Péter
1878–1881	Gábor Péter
1881–1884	Gábor Péter (1884. 01. 10-ig); Horváth-Tholdy Lajos gr. (1884. 02. 28-tól)
1884–1887	Horváth-Tholdy Lajos gr. (lemondott); Lyka Döme (1884. 12. 13-tól)
1887–1892	Neumann Ármin
1892–1896	Neumann Ármin
1896–1901	Neumann Ármin
1901–1905	Neumann Ármin
1905–1906	Geréb János (1905. 05. 03-tól)
1906–1910	Geréb János
1910–1918	Born Frigyes br.

#### Illyefalva

1865/66–1869	Székely Gergely (1866. 03. 22-től)
1869–1872	Benkő József (1872. 01. 19-ig); Gál István (1872. 03. 18-tól)
1872–1875	Gidófalvy/i Albert
1875–1878	Gidófalvy/i Albert
1878-tól összeolvadt a vármegyei választókerülettel (lásd az illyefalvi kerületet)	

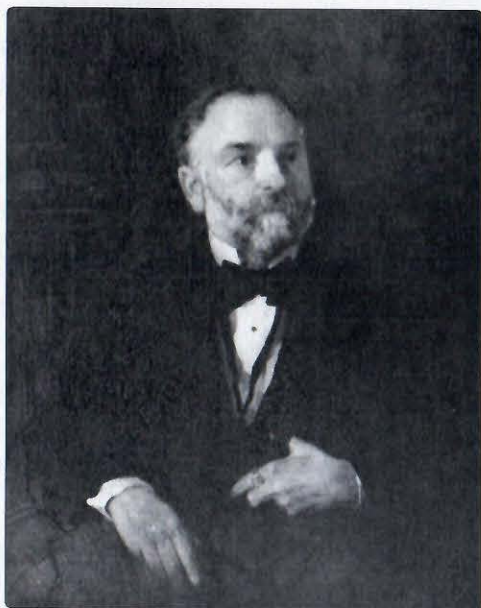
#### Kézdivásárhely

1865/66–1869	Pap(p) Lajos (1866. 03. 14-től)
1869–1872	Pap(p) Lajos
1872–1875	Pap(p) Lajos
1875–1878	Pap(p) Lajos
1878–1881	Nagy Gábor (1878. 11. 11-től)
1881–1884	Ugron Ákos
1884–1887	Ugron Ákos
1887–1892	Benkő Sándor
1892–1896	Molnár Józsiás
1896–1901	Benke Gyula
1901–1905	Benke Gyula (1902. 03. 22-ig); Ráth Endre (1902. 06. 04-től)
1905–1906	Ráth Endre
1906–1910	Ráth Endre
1910–1918	Ráth Endre (1910. 07. 22-től)

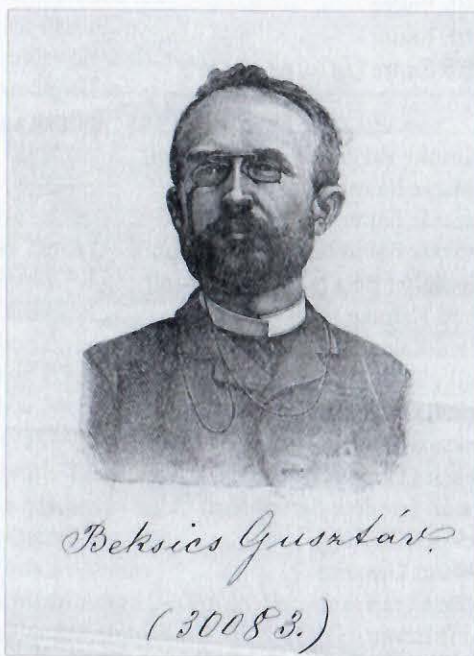
#### Sepsiszentgyörgy

1865/66–1869	Kálnoky Pál gr. (1866. 03. 14-től)
1869–1872	Császár Bálint
1872–1875	Császár Bálint
1875–1878	Császár Bálint (1875. 11. 04-ig); Wodiáner Béla (1876. 01. 08-tól)
1878–1881	Tisza Kálmán
1881–1884	Tisza Kálmán (lemondott); Csiky Kálmán (1881. 11. 21-től)
1884–1887	Beksics Gusztáv
1887–1892	Beksics Gusztáv
1892–1896	Beksics Gusztáv (1894. 03. 02-ig); Gajári (eredeti: Bettelheim) Ödön (1894. 04. 21-től)
1896–1901	Beksics Gusztáv
1901–1905	Beksics Gusztáv
1905–1906	Bene István (1905. 04. 04-től)
1906–1910	Bene István
1910–1918	Hegedüs Lóránt (1911. 07. 31-től)





Császár Bálint arcképe, Gyárfás Jenő festménye.  
Székely Nemzeti Múzeum képzőművészeti gyűjteménye.



Beksics Gusztáv arcképe.  
Székely Nemzeti Múzeum fototékája, nyomatgyűjtemény



Nagy György képviselő



Székely György képviselő